

Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon

Közép- és Délkelet-Európában a nemzetiségi kérdés a soknemzetiségű birodalmak felbomlása, és — az általában jelentős számú kisebbségekkel rendelkező — nemzeti államok létrejötte után is a térség egyik legkényesebb, az államközi kapcsolatokat befolyásoló problémája maradt, s egyre többen fordulnak a történelem felé, magyarázatért, s talán biztatásért is, a jövőre nézve. A gyökerek keresése, a kis közösségek éltető melege iránti vágy, az integrációs folyamatok ellenhatásaként is jelentkező regionalizmus világszerte növelte az érdeklődést a kisebbségi-nemzetiségi kérdések iránt.

Ezért is hézagpótló munka Ács Zoltán összeállítása az 1918 előtti Magyarország nemzetiségeiről. A képekkel, térképekkel bőven illusztrált kötet nem egyoldalú történeti tanulmány: a szerző a magyarországi nemzetiségek megtelepedésének gazdasági-társadalmi-kulturális, és nem utolsósorban politikai szerepének, mindennapi életének komplex bemutatását sikerrel oldotta meg egy történeti-néprajzi-szociológiai szintézis keretében. Természetesen a történelmi jelleg dominál, különösen a feudalizmus kori részeknél: az olvasó előtt felvillannak a Kárpát- és Duna-medence másfél ezer éves történetének fő eseményei, egy rendező elv következetes érvényesítésével, s ez egyik érdeme. Kiemelkedően becsületes munka: nem vita- vagy vádirat, hanem messzemenően igyekszik a tényeket megismertetni, lehetőleg a legújabb magyar szakirodalom alapján. Korszakonként és nemzetiségenként tagolva jut el az avaroktól a 20. századig, a zárórészekben nagy teret adva az életmód és az asszimilációs folyamatok bemutatásának.

A szerző — talán túlságosan is — részletesen tárgyalja a középkori Magyarország etnikai viszonyait: az itt talált, a honfoglalókkal jött vagy később érkező néptörödékek, nomád törzsek, vagy az első nyugati „vendégek” beolvadását, az északi és délnyugati gyeplővidéken élő szlávok — szlovákok, ruszinok és szlovének ősei — királyi telepítésekkel, állandó népi utánpótlással biztosított fennmaradását, s legjobbjaik nemességbe emelkedését: ugyanez áll a 12. század végén megjelenő (első okleveles említés 1206-ból), s az Anjou királyok adományleveleivel letelepített románokra, s a török által északra szorított szerbekre és horvátokra is. (Horvátország — 1102-től a magyar korona társországa, a magyarhoz hasonló teljes társadalommal, önkormányzattal — nemzetiségi viszonyaival a szerző — helyesen — nem foglalkozik.)

Az erdélyi és szepességi privilegizált szász bánya-, iparos- és kereskedővárosairól szólva kiemeli azt a jelentős szerepet, amelyet a 19. századig játszottak az ország gazdasági és kulturális életében, főként a fejlett nyugati termelési módszerek és szellemi irányzatok közvetítőiként.

A középkor végén, Mátyás uralkodása alatt a szűkebb értelemben vett országnak körülbelül 4 millió lakosa volt (mint Angliának) s ebből 3,2 millió magyar; a nemzetiségek száma 3—400 ezertől (szlovákok), 100 ezerig (ruszinok) változott; ezen belül az erdélyi adatok: 250 ezer magyar, 100 ezer román és 70 ezer német (szász).

A több mint 300 éven át folyó törökellenes harcok, az ország legnagyobb középső részének 150 éves török megszállása, a 15 éves (1590—1605), majd a felszabadító háború (1639—1699), a Rákóczi-szabadságharc és az 1708—12-es pestisjárvány pusztításai alapvetően megváltoztatták az ország etnikai képét. A lakosság szám változatlan maradt, de ennek a 4 milliónak többsége nem magyar nemzetiségű, mivel a pusztítás főként a magyarlakta síkvidéki és folyómenti területeket sújtotta; ekkor, egy balszerencsés hadjárat következményeként került relatív kisebbségbe Erdély magyar és német népessége.

Az elnéptelenedett, elvadult területek benépesítése belső migrációval indult meg: a túlnépesedett északi és nyugati megyékből magyar, szlovák, ruszin és román jobbágyok, pásztorok, kézművesek vándoroltak-szöktek az újonnan szerveződő megyékbe, ahol több föld és nagyobb szabadság várta őket. Ez az új, harmadik honfoglalás azonban alapvetően különbözött a 9. és 13. századtól; nem magyar, még csak nem is földesúri-gazdasági, hanem Habsburg-érdekeket szolgált elsősorban. Az állami és földesúri telepítések fő szempontja a megbízhatóság volt, ezért elsősorban katolikus németeket hoztak, zömmel rajnai és délnémet területekről. A már itt levő jelentős szerb népesség kiegészült a Kosovóból menekülők körülbelül 150 ezres tömegével; ők kapták meg Dél-Magyarország jelentős részét, széles körű kiváltságokat — gyakorlatilag teljes önkormányzatot — élvezve, mint határőrök. A Temesi Bánságban — ahonnan 1778-ig császári rendelet tiltotta ki a magyarokat — alakult ki Európa legtarkább etnikum-mozaikja. Ott és Bácskában a legtermékenyebb területeket a németek kapták, házakkal, felszereléssel, állatokkal; aztán következtek a szerbek, s a legrosszabb, legegésztelenebb részekre szorultak a magyarok, szlovákok, különösen, ha protestánsok voltak.

A 18. század végén az ország 8—8,5 millió lakosából a becslések szerint 3,2 millió volt a magyar (mint 300 évvel azelőtt), 1,5 millió román, 1,25 millió szlovák, 1 millió német, 7—800 ezer horvát és szlovén, 5—600 ezer szerb, 300—300 ezer ruszin és más nemzetiségű (görög, örmény, bolgár stb.)

Az ekkor meginduló polgári fejlődés természetes velejárója volt a „nemzetébresztők”, a nemzeti megújulási mozgalmak színre lépése. Az öntudatosodó nemzetiségek a herderi német nyelv- és kultúrnemzet fogalmát szegezték szembe a francia mintára alkotott magyar politikai, államnemzet koncepcióval.

1848—49 eseményei bizonyították, hogy a nemzetiségi kérdés e tájon tulajdonképpen parasztkérdés: a horvát, szerb, román határőrezredek és az erdélyi szászok mellett a földhöz nem jutott nemzetiségi zsellértömegek adták a magyar forradalmi kormányal szembe forduló szűk értelmiségi-polgári rétegek tömegbázisát, akik a reakciós Habsburg-kormányzattól várták jogos nyelvi-kulturális igényeik mellett területi-önkormányzati követeléseik kielégítését. A bécsi, és a magyar forradalmat segítségükkel és cári támogatással leverő osztrák önkényuralmi rendszertől azonban ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül.

A jobbágyfelszabadítás megteremtette a kapitalista átalakulás előfeltételeit, és az iparosodás — városiasodás — alapvetően megváltoztatta az ország nem-

zetiségi viszonyait. E folyamat kezdetén, az 1860-as években a magyar uralkodó körök nem ismerték fel, hogy elérkezett az utolsó alkalom a jogos és mérsekelt nemzetiségi igények békés úton és a magyar államkeretben történő ki-elégítésére.

A gazdasági-társadalmi átalakulás később valóban milliós nagyságrendű asszimilációs folyamatot indított el, amely az 1880—1914 közötti időszakban gyorsult fel. Az Osztrák—Magyar Monarchiában megtartott utolsó népszámlálás szerint (1910) az ország lakosságának többsége (10 millió, 54%) magyar; a legnagyobb létszámú nemzetiség a román 3, a német és a szlovák 2—2, a délszlávok 1, a ruszinok közel 0,5 millióval, s közülük minden negyedik beszélt magyarul. A többségi néphez való hasonulás, beolvadás kohói a városok voltak, 77%-os magyar többséggel. (Ez a folyamat azóta is tart, 1918 után ellenkező előjellel.)

A könyv mondanivalójával összhangban megállapítható, hogy

— a 18. század végéig sehol, így Magyarországon sem beszélhetünk nemzetiségi elnyomásról, csupán — sokszor vallási köntösben jelentkező — gazdasági és társadalmi ellentétekről;

— a tőkés gazdasági fejlődés és a polgári átalakulás előnyeit a burzsoázia élvezte, nemzetiségi hovatartozásától függetlenül — így szó sem lehet a nemzetiségek különleges gazdasági kizsákmányolásáról; példa erre a Zsil völgye, Brassó és a szlováklakta területek iparosodása;

— megalapozatlan volt tehát a nemzetiségi vezetők állítása, amelyet H. Wickham Steed és R. W. Seton-Watson terjesztett el az európai közvéleményben, hogy az I. világháború egyik fő előidézője az elnyomó osztrák, s különösen a magyar nemzetiségi politika volt.

Tény viszont az, hogy a megkövesedett dualista, feudális-abszolutista elemeket megörzött hatalmi struktúra sem a társadalmi demokratizálódást, sem Ausztria—Magyarország föderatív átalakítását nem tette lehetővé, így a világháború nagy megrázkódtatását már nem élhette túl.

A monográfia egyik nagy érdeme, hogy részletesen foglalkozik az eddigi figyelemre alig méltatott északkeleti országrésszel, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa és Maramaros megyékkel. A többi nemzetiséghez képest Ács keveset ír viszont a szlovénekről, horvátokról és ruszinokról — ez forrásaiból is következik. Néhány megállapítása pontosításra szorul:

— a 19. század elején *nem* voltak „... tiszta német és szláv nyelvű megyék”, viszont jó néhány csaknem tisztán magyarulakta megyét találunk, s éppen a Székelyföldön: (225. l.)

— Nyitra, Szepes és Gömör nem „...szlovákok által lakott megyék”, mint ahogy Arad és Torontál sem volt tisztán szerb és román; (277. l.)

— nem a „...szlovákok által lakott vidékek voltak általában kétnyelvűek”, hanem a szlovák nemesség és értelmiség volt az, ahogyan a szerző ezt többször és helyesen írja is; (241. l.)

— „... a történeti magyar államkeret”, beleértve a megyerendszert, legalább annyira szolgált érvelés és fegyverül a meg-megújuló osztrák abszolutista törekvésekkel, mint a nemzetiségi ideológiákkal és mozgalmakkal szemben; (250. l.)

— Szabadka, Zombor és Baja nem szerb, hanem túlnyomórészt bunyeváclakta városok voltak, Zenta meg éppenséggel magyar többségű, mindmáig (193—194. l.)

— A mai Magyarország nemzetiségi számadatai eltérőek, így a szövetségek

becslése mellett (400—450 ezer) meg kellett volna adni az 1980-as népszámlálás 84 ezres adatát, s a különféle minősítések által kapott 260—330 ezres értéket is.

Két nyilvánvaló sajtóhiba: Apponyi népiskolai törvényének évszáma 1907, s nem 1870; (280 l.), s a tőkés fejlődés nem a nemzetiségi mozgalmak megszűntetésénél, hanem megszületésénél bábáskodott. (283. l.)

Összességében a szép kiállítású, gazdagon illusztrált kötet hasznos olvasmány nemcsak a nagyközönség, hanem a szakemberek számára is. (Kossuth.)

ARDAY LAJOS

Ésszerű illúziók — esélytelen alternatívák

HANÁK PÉTER: JÁSZI OSZKÁR DUNAI PATRIOTIZMUSA

Szellemi közérzetünket, tájékozódásunkat is mérni lehetne azzal, ha ki tudnánk mutatni, miért és hogyan válik valódi közüggé némely életmű elemzése, mások pedig miként merülnek újabb jubileumig az érdektelenség súlylyesztőjébe. Jászi Oszkár és a század eleji magyar progresszió néhány jeles képviselőjének esetében alighanem a demokratikus hagyomány általuk képviselt rétege jelenti az érdeklődés központi motívumát. De a Jászi iránti közönségigényt ezen túl több más mozzanat is táplálja. A „második reformnemzedék” szervező és vezérlő személyiségének kijáró, megkülönböztetett kutatói figyelem, az őt jellemző szellemi függetlenség, különutas következetesség mindmáig vitákra ingerlő magatartásformája mellett, a közvéleményben talán a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos tudományos eredményeinek, politikai kudarcainak, közíróként, pártvezérként, miniszterként, emigránsként megélt Duna táji dilemmáinak oknyomozó feltárása talál legnagyobb visszhangra.

Hanák Péter nagyívű történeti esszéje a Jászi-életműnek éppen ezt a vonulatát térképezi fel. Végigkísérve az „Új Magyarország” óhajtasával induló generáció itthoni számkivetettségétől „az életfogytig tartó emigráció” magányos szellemi otthonteremtéséig kanyargó életpályát, kiemeli annak központi — a maga megvalósulatlanságában is legtermékenyebb — ideáját: a dunai konföderáció alternatívájában, „racionális illúziójában” gyökerező — a szerző által „dunai patriotizmus” kifejezéssel jelölt — eszményt.

A szellemi életrajznak imígyen néven nevezett tárgya, a dunai szövetkezés gondolköre, közel másfél századnyi létezése ellenére mindig is törékeny, kisebbségi eszme maradt. Folyamatos jelenlétéről egyedül a magyar közgondolkodásban lehet szó, jöllehet itt is zezugos bűvópatakhhoz hasonlatosan gyakorta csak a száraz meder nyomán sejteni irányát. A többi Duna táji nemzet esetében a monarchia nemzeti federalizálásával kapcsolatos tervek (Palaczký, Popovici, Polit-Desančić), illetve a két világháború közti kooperációs elképzelések (Hodža, Beneš) egyike sem vált szomszédaink történeti közgondolkodásában olyan hagyománnyá, mint a Kossuth, illetve Jászi által kidolgozott kon-